

ԳՐԱԿԱՆ

ՌԵՔԷՆՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԱՐՉԱԿԱՆԻՐԸ

Ձեռք երթար առաջ՝ Պերպերեանի մէջ խօսքի աճարար մը ենթադրելու (ատիկա տեսնելու եւ Պարթեանին վրայ որ իր սքանչելի շնորհները verbes, խօսքէ, գոյնէ բառ կը դառնէր հոսկէ հոնկէ հաւաքուած միամիտներու զխօսելու թափելով ու իր պերճանքին նոյնքան փարթամ ձայնին հմայքներով փրկելու կացութիւնը, բան մը չըսելու արհեստը, խաչագողութիւնը վերածելով արուեստի, բայց կը ձգեմ կասկածի տակ իր նպատակին տարողութիւնը: Ի վերջոյ հասկնալի է որ գրականութեան ուսուցիչ մը ըլլայ որոշ ընդունակութիւններով նաեւ ուսուցիչ քաղաքական դիւանագիտութեան (Պերպերեան, Մամուրեանին պէս հրատարակած է թարգմանչական զիրք մը, Համար Քաղաքական Տնտեսական անունով) ու խօսքի դարձեալ ստեղծ ու նաեւ մարդոց, դրամի վրայ: Բայց գեղարուեստը դրամ է: Այս նկատողութիւնները անոր համար որ, խօսքը Պերպերեանի գրականութեան ոչ միայն յատակը կուտայ, այլ անոր խառնուածքն ալ է, temperamente, ինչպէս կ'ըսեն: Պերպերեան արիւնքն մըն է, առանց բեմի: Ըսել կ'ուզեմ՝ խօսած է, ամէն բան քաղելով իր մէջէն: Ձէ պաշտպանուած ամէն տեսնարան (իրաւ) խօսքի ճպով մը ըլլալէ արգիլող մեծ կիրքերէ, տաղնապներէ, որոնք չըջան մը կը յուզեն, կ'ընեն տակնուվրայ ու կը ստեղծեն զիրենք վարող աւելի կամ նուազ խմբատուն, յիմար, ուսեալ կամ անուս բայց միշտ ազդեցիկ գէժքերը: Ձեռք իջնար հիններէ մինչեւ Մեր աշխարհուն առջեւ տեսանք անհատատալի, գրեթէ հրաշքներու կալուածին պատկանող ահաւոր իրականութիւններ: Խօսքի գործարանէն բացառիկ ձեւով մը օժտուած մարդեր կայսրութիւններ ստեղծեցին, կործանած, կորած ժողովուրդները ընկելով ընդունակ հսկայական գոհարեմանց, արարքներու: Անտեղի է այս իրողութեանց հոս յիշատակումը: Բաղդատութիւն չեմ ընել:

Ռեքէնս Պերպերեան վայելած է վարկը շատ մեծ հոնտորի մը: Չունիմ առարկութիւն: Բայց բախտն ուզած է որ այդ խօսքը հասնի մեզի: Ու երբ կը կարդաք այդ խօսքը, այն ատեն չէք կրնար չտալ ճակատագրական հարցումը. — Ի՞նչ է ուժը, ինքի մէջ, սա խօսքերուն, որպէսզի աւելիկա, իր մէջ առնելով rendementին ալ բարիքը ունենար այդ հսկայ բարիքը:

Պերպերեանի ժողովրդական, հանդիսական, թաղմանական, տոնախմբական տեսնարանութիւնները, իրենց ժամանակին մէջ լաւ յօրինուած, լաւ մատուցուած (ինչպէս կը վկայեն իր խօսքը լսողները) մանաւանդ խօսքի հանդէսներն են: Բացի քաղաքականէն՝ քիչ խօսք կը վայելէ մեր վրայ ազդեցութեան մը բախտը: Ու ըստ տեսութեան, Պերպերեանի տեսնարանութիւններն ալ պատշաճակաւ խօսքերու իրենց գերէն անդին քիչ բան փառասիրած են: Այն միակ կտորը ուր մեզի կը տրուի իրաւ մարդ մը զգալ, իր յօրինանքին առիթով արտասանուած խօսքն է որ Դոգմէ Դոգմէ հատորին 176րդ էջին վրայ կը կրէ ձեռք թերթի վերադարձը, 1901 Նոյեմբեր 25, իր զգրոցին հաստատման քսան և հինգամեակին առթիւ սարքուած հանդիսութեանց տեսնելու: Կը հասկցուի որ պահը ըլլայ իրաւ, խորունկ, յուզիչ: Կը հասկցուի որ մարդու մը աշխատանքը վարձատրելու համար հոն հաւաքուած ազգին աւմեռն հանգամանաւոր անձնաւորութեանց, այդ մարդէն երախտաւորեալ հարկւաւոր աշակերտներու — հիմա իրենց կարգին տարիքն առած ու ընկերութեան մէջ որոշ դիրքի, վարկի բարձրացած — առջեւ խոնարհ իր ծագումը յիշէ այդ ուսուցիչը, քառորդ դար առաջ, երբ զօրաւոր կիրքէ մը ընդառաջ նետուած, փորձեր էր ծանր արկածախնդրութիւնը իր հասկցածին պէս գործ մը սկսելու: Ու այդ քառորդ դարը, կրնա՞ք մտապատկերել, թէ գումարն է ամէն մարդու ամենէն գործօն ապրումներուն, ոսկեղարը անհատի մը ուժին: Ձեռք զգար կարիք այդ քառորդ դարը տարաբանել, յօրինելու համար՝ անոր փշրանքներով՝ օրերը այդ վարժապետի որ, իբր այս դժուար պիտի շահագործէր զիս, քանի որ իմ գործը պատմութիւնն է հայ գրականութեան: Բայց գրական ալ սպասէ որոշ

ախորժակներ այդ վարժապետը կը զատեն շարքէն: Ասկէ զատ, Պէրպէրեան չի նմանիր Թէրզեանին որ, թերեւ աւելի կատարեալ, ձեռնհաս ուսուցիչ, չէ ձգած ոչ մէկ հետք հայ գրականութեան վրայ, կասկածելի արժէքով իր գործէն դուրս: Պէրպէրեանի շունչէն կուգան արեւմտահայ գրականութեան քանի մը ամենէն խոսովիչ անունները: Մինակ Զրաքեան պիտի բաւէր այդ անունը սերունդներու յարգանքին պարտադրելու: Անշուշտ հոս չեմ լայնեար այդ ազդեցութիւնը վերլուծելու: Իմ թելադրել ուզածս հոգեվիճակն է յսրեկեարին ու ատկէ բխելիք հանդէսը որ ամենէն աւելի կ'ընէ զիս ուշադիր, երբ գրողներու գործին ընդմէջէն կը քննամ գործաւորը վերակազմել: Յորեկինական ճառը հոն է սակայն: Մեր գրականութեան համար ճառերը վտանգ են եղած, գրեթէ չարիք մը, եթէ կ'ուզէք: Զօր է ձեր սպասումը՝ այդ հանդիսաւոր պահէն գտնելու այն հիմնական զաղափարագրութիւնը որուն ցուցմունքին տակ մարդիկ կը փակեն իրենց դարը: Պէրպէրեանի ճառը դպրոցական ճառ մըն է: Հոն դպրոցը, կրթութիւնը ըմբռնելու իր եղանակը անիկա դրած է շատ յստակ կերպարանքի մը տակ: Իսկ գրականը, — Ան ալ պիտի փնտռենք ուրիշ տեղ:

Անշուշտ աւելորդ պիտի ըլլար թէկուզ տաղանդաւոր վարժապետի մը վաստակին յատկացնել քանի մը տող: Բայց արեւմտահայ գրականութեան սպասարկուները մեծ մասով կը ջնկուին այդ մարդէն ու երբեմն ալ գրագէտը և ուսուցիչը իրարու խառնուած կ'ապրին, ի փաստ անշուշտ գրագէտին: Այսպէս է եղած բախտը Նիլիէ Դուրեանին որուն իմացականութիւնը — իրապէս մեծապայծառ — չէ կրցած ազատագրել ինքզինքը ուսուցչական պարտքերու ճնշումէն ու մանրած ինքզինքը, փոխանակ անշուշտ իրագործելու իր ճակատադրը: Պէրպէրեանը: Մօտիկ բախտ մըն ալ՝ աս մարդունը: Բայց կայ երանգ մը: Առէք Պէրպէրեանը իր դպրոցական գրադուստրէն ու գրէք Նիլիային քովիկը, Զեյնալին քովիկը, այս անգամ խմբագրական աշխատանոցէ մը ներս: Ի՞նչ պիտի ունենայինք արդեօք: Ապահովաբար շատ աւելի մնայուն բան մը քան Պէրպէրեանի

ճառերը: Կ'ըսեմ ասիկա խորունկ համոզումով մը: Իր ուսուցչութենէն ազատագրւածով մըն էր որ եղիշէ եպիսկոպոս Դուրեան հեղինակը դարձաւ Հովհաննէս Սեփէր, որ շահ մըն է հայ գրականութեան համար, անշուշտ պզտիկ, բայց շահ մը վերջապէս: Տեսանք Պէրպէրեանի քերականութիւնները (որոնք համարժէք են եղիշէ վարդապետ Դուրեանի քերթումներուն), քերականութիւններ՝ որոնց ետին Արփիարի մը շուքն իսկ անհնար է զգալ: Կայ Գալուստէն Էփէմէն, հաւաքածոյ ճառերու, որ ըստ անուան թելադրանքին, մասնակի կըրթանք մը եկող գործ մըն է, առանց գրական յաւակնութեան: Յետոյ, Կայ Գալուստէն Էփէմէն մեծիկ հատորը որ կը բովանդակէ անոր նաոերը, յօդուածները, մեծ մասամբ դարձեալ դպրոցական: Իպրուքիսը (Պէրպէրեանի գայն կը գործածէ belle-lettres/տեղ) հարկը յիսուն էջեր կը գրաւէ այդ հատորէն:

Չեմ կրնար աւելի դրադիլ ատենական մարզանքներովը Պէրպէրեանին: Բաւ է ըսել միայն որ ամէն բանախօսութիւն, այդ մարդէն, ունի հաստատութիւնք մը՝ հաստատ, չըսելու համար ընթացիկ զաղափարներու: Նոյնն է մարդը որ կը խօսի Օրթաքէօյ, Խաքէօյ և Սկիւտար, իր վարժարանին մէջ: Սյդ ճառերուն մէջ անիկա չի պարզեր աշխարհայեացք մը, քանի որ ճառերը, ըսի անգամ մը, անուրջ ձեռնարկներ էին և են մեր մէջ: Այս վտանգը յազմահարած է Պէրպէրեան, մասնաւորապէս մասնակիին մէջ ու տրուած նիւթէ մը կարելի առատութեամբ ընթացիկ արդիւնքներ ապահովելով: Ծիշդ է որ երբ կ'աւարտէք իր մէկ ճառը, շահողը դուք չէք, բայց զո՞հ կը մնաք ի հաշիւ խօսողին: Այդ պայմաններու մէջ, այդ կարգէ հասարակութեան մը զիմաց, մանաւանդ նման նիւթերու վրայ՝ աւելի: Ատենաբանը հազիւ թէ գրագէտ է ուրիշ ժողովուրդներու մէջ, ինչ որ համազօր կ'ըլլայ իրաւ ատենաբանին: Դարձեալ չեմ կրնար լայնեալ այդ զաղափարներուն հանդէսը ընելու: Պէրպէրեան պահպանողական մըն է, ըլլալէ ետք թունդ ազատական մը: 1870ին անիկա կրակ ու բոց կը ժայթքէ պահպանողական Տէրոյնցի գէմ: 1880ին արդէն զգաստացած է: Պատճառը, — Մեր ընկերային

